

AZERBAIJAN İLE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİSTAN DEVLETLERİNİN DAĞLIK KARABAĞ KONUSUNDAKİ TUTUM VE TEPKİLERİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Mustafa Kemal
ÖZTOPAL

Attitudes and Reactions of Turkestan States towards Nagorno-
Karabakh Issue in the Context of Their Relations with
Azerbaijan

Yazar(lar) | Author(s)
Mustafa Kemal ÖZTOPAL¹

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Makale Geliş Tarihi : 22/01/2021 Makale Kabul Tarihi : 15/02/2021</p> <p>Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Dağlık Karabağ, Türkistan Devletleri</p>	<p>Dağlık Karabağ Sorunu başlangıcından bugüne dek birçok bölgesel ve küresel aktör tarafından takip edilmiş; sorunun çözümü için barış görüşmeleri, arabuluculuk faaliyetleri, ateşkes gibi girişimlerde üçüncü taraflar rol oynamaya çalışmıştır. Bu bağlamda değerlendirilebilecek devletlerden bazıları SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Türkistan devletleridir. Bu çalışmanın amacı Azerbaycan'ın Türkistan devletleri ile ilişkileri bağlamında bu devletlerin Dağlık Karabağ konusundaki tutum ve politikalarını analiz etmektir. Bu analiz, Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ Sorununun gelişimi ve 27 Eylül 2020'de başlayan İkinci Karabağ Savaşı konusundaki tepki ve tutumları üzerine yoğunlaşmaktadır.</p>
ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
<p>Submission Date : 22/01/2021 Accepted Date : 15/02/2021</p> <p>Keywords: Azerbaijan, Armenia, Nagorno- Karabakh, Turkestan States</p>	<p>Nagorno-Karabakh Conflict has been watched by many regional and global actors from the beginning until today and third parties have tried to play a role in initiatives such as peace negotiations, mediation activities, and ceasefire to solve the problem. Some of the states that can be evaluated in this context are Turkestan states, which gained their independence after the dissolution of the USSR. The aim of this study is to analyze the attitudes and policies of these states regarding Karabakh in the context of Azerbaijan's relations with Turkestan states. This analysis focuses on the development of the Nagorno-Karabakh Conflict and the reactions and attitudes of the Turkestan states on the Second Karabakh War that started on September 27, 2020.</p>

¹ Dr. Öğrn., Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-0717-7859>, e-posta: mustafafoztopal@gmail.com

1. Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılması ile birlikte dördü Orta Asya'da (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan) ve biri Kafkasya'da (Azerbaycan) olmak üzere beş Türk devleti bağımsızlığını kazanmış ve bağımsız birer devlet olarak bölgesel ve küresel ilişkilerde yer almaya başlamışlardır. Bu devletlerin hemen hepsi bağımsızlıkları ile birlikte büyük çoğunluğu Sovyet yönetimi tarafından suni bir biçimde inşa edilmiş sınır sorunları, ekonomik sorunlar, etnik sorunlar, su kaynaklarının yönetimi, terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi birçok mesele ile karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin² sayılan bu başlıklar altında birbirleriyle olan sorunlu ilişkileri halen daha tam anlamıyla düzelmemekle birlikte son yıllarda çözüme yönelik adımların atıldığı da görülmektedir. Azerbaycan ise bu devletler arasında belki de en büyük sorun ile karşı karşıya bırakılmış olan cumhuriyettir. Bu sorun, başlangıcı 18. yüzyılın sonlarına dayanan ve 1990'ların başında savaşa dönüşerek Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesine kadar uzanan Dağlık Karabağ Sorunu'dur. Sorunun başlangıcı ve gelişiminde Çarlık Rusya ile SSCB'nin ve daha sonra Rusya Federasyonu'nun destek ve politikaları doğrultusunda Azerbaycan topraklarının %20'si (Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi reyon) Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Haliyle böyle bir çerçevede bu devletler arasındaki ilişkiler istenen ya da beklenen seviyeye bir türlü ulaşamamıştır.

Bu devletler arasındaki ilişkilerde istenen ya da beklenen seviyeden kasıt sadece ortak dil, ırk, din, tarih ve medeniyet vurgusundan ibaret değildir. Kendi aralarındaki sorunlar da dâhil olmak üzere, bilhassa, diğer devletler ile olan sorunlarda Türkistan devletlerinin birbirlerine yeterince destek olamadıkları görülmektedir. Şüphesiz bu sorunların başında Dağlık Karabağ gelmektedir. Sorunun ortaya çıkışından bu yana Kazakistan ve Kırgızistan'ın arabuluculuk girişimi ve diğer Türkistan devletlerinin cılız açıklamaları dışında bir reaksiyon ortaya koymamışlardır.

Çalışmada her biri ayrı başlıklar altında olmak üzere Azerbaycan'ın Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile bağımsızlıktan bu yana sürdürdüğü ilişki özellikle diplomatik ve siyasi boyutuyla ele alınacaktır. Ayrıca bu ilişkiler bağlamında Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ Sorunu karşısındaki tutumları analiz edilecektir. Bu analiz ilgili devletlerin hem sorunun tarihsel gelişimi içerisindeki tutumlarını hem de 27 Eylül 2020 itibariyle Azerbaycan'ın topraklarını geri almak üzere başlattığı askerî harekât (İkinci Karabağ Savaşı) ve sonrasında ortaya çıkan açıklama ve reaksiyonları içermektedir. Bununla birlikte Türkistan devletleri ve Türkiye'nin bir araya gelerek

² Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri yerine *Türkistan devletleri* kavramı kullanılacaktır.

oluşturdıkları Türk Konseyi (Türk Keneşi)'nin Dağlık Karabağ konusundaki tutum ve açıklamaları da ayrıca analiz edilecektir.

2. Azerbaycan-Kazakistan İlişkileri ve Kazakistan'ın Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu

Azerbaycan ve Kazakistan, tarihi ve kültürel bağlarının yanı sıra bağımsızlıklarından bu yana karşılıklı ilişkilerine önem veren ülkelerdir. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, SSCB'den bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra 30 Ağustos 1992 tarihi itibarıyla tesis edilmeye başlamış ve 2005 yılında stratejik ortaklık seviyesine yükselmiştir. İki ülke aynı zamanda Türk Konseyi, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi kuruluşlarda ortak üye statüsünde yer almaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020).

SSCB'den ayrıldıktan sonra geçen yaklaşık 30 yıllık süre zarfında herhangi bir sorun yaşamayan bu devletlerin her ikisi de aynı zamanda Hazar Denizi kıyıdaşıdır. 2018'de imzalanan ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirleyerek kıyıdaş devletlerin hakları üzerinde birtakım düzenlemeler getiren konvansiyon imzalanmadan önce dahi iki ülke arasında deniz sınırlarının belirlenmesine dair mutabakat söz konusuydu. Bununla birlikte Kazakistan'ın yaklaşık 100.000 Azerbaycan Türkü'ne ev sahipliği yapması iki ülke arasındaki ilişkilerde öne çıkan bir başka önemli argüman olarak değerlendirilebilir (Huseynov, 2017:140).

Azerbaycan-Kazakistan ilişkilerinin temel taşı olarak nitelendirilebilecek bir diğer konu enerji nakli ve ulaştırma projeleridir. İki ülke bilhassa Trans-Hazar projeleri konusunda işbirliği içerisinde olmuşlardır. Bu çerçevede Azerbaycan petrolünü uluslararası pazarlara ulaştıran Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC)'na Kazakistan'ın katılımı ile ilgili iki ülke arasında birçok düzenleme yapılmış ve Rusya ile İran'ın muhalefetine rağmen 16 Haziran 2006'da anlaşma dahi imzalanmıştır (RFE/RL, 2006). Henüz hayata geçmemiş olsa da bu anlaşma bir adım öteye taşınarak BTC'nin Aktau-Bakü-Ceyhan olarak revize edilmesi gündeme gelmiştir. Mevcut durumda böyle bir hat hayata geçirilememiş olsa da Kazakistan petrolünün bir kısmı tankerler vasıtasıyla Bakü'ye buradan da BTC kanalıyla uluslararası piyasalara ulaştırılmaktadır (Aslanlı, 2017: 36). Ayrıca, Azerbaycan'dan Türkiye'ye uzanan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (BTK) iki ülke arasındaki ilişkiler anlamında önemlidir. Kazakistan'ın Aktau Limanı'ndan Bakü'ye ve oradan da BTK yoluyla uluslararası piyasalara uzanan ticaret Kazakistan için önemli olmakla birlikte, Kazakistan-Azerbaycan ilişkilerinin de sacayaklarından birisini teşkil etmektedir.

Kazakistan'ın, Türkistan devletleri arasında Dağlık Karabağ Sorununa en fazla ilgi gösteren devlet olduğu söylenebilir. 30 Ağustos 1991'de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'nde sözde Artsak Ermeni Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra alevlenen çatışmaların son bulması ve sorunun çözümü için Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, 20 Eylül 1991 tarihinde dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile birlikte bölgeye giderek arabuluculuk faaliyetinde bulunmuştur. Bu girişimlerin bir sonucu olarak Kazakistan ve Rusya'nın garantörlüğünde *Jeleznovodsk Anlaşması* imzalanmış olup, bu anlaşma sorunun çözümüne ilişkin ilk ateşkes anlaşması olarak kayda geçmiştir (Aslanlı, 2015: 56). Kazakistan'ın bu meselenin daha başında çözüm odaklı olarak garantörlük sorumluluğunu üstlenmesi son derece önemlidir. Bu noktada barışın sağlanması için oluşturulan gözlem heyetinde yer alan Kazakistan İçişleri Bakan Yardımcısı Sanlal Dasumoviç Serikov'un, Ermeni kontrolündeki bölgeden açılan ateş sonrası düşen helikopterde hayatını yitirdiğini belirtmek gerekir (Aslanlı, 2015: 57).

Kazakistan lideri Nazarbayev'in sorunun çözümüne ilişkin attığı bir diğer önemli adım 26 Ağustos 1992'deki arabuluculuk girişimidir. Bu girişime dönemin AGİT Minsk Grubu Başkanı Mario Rafaelli'nin de destek vermesi sonrası 27 Ağustos 1992'de Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları arasında *Alma-Ata Beyannamesi* imzalanmıştır (Caferov ve Aslanlı, 2016: 246). Her ne kadar kısa bir süre sonra Ermenistan tarafından bu beyanname reddedilerek ateşkes sonra erdirilmiş olsa da Kazakistan'ın konu ile ilgilenmesi bakımından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Kazakistan, sürecin başından bu yana Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklemektedir. Bunun en net örneği ise Ermenistan'ın Avrasya Ekonomi Birliği (AET)'ne kabul edildiği 2014 yılında görülmektedir. Nazarbayev, Ermenistan'ın birliğe ancak BM tarafından kabul edilen sınırlar ile dâhil olabileceğini söyleyerek, işgal edilen toprakları Azerbaycan'ın bir parçası olarak gördüğünü uluslararası bir örgütün bünyesinde açıkça vurgulamıştır (Zorlu, 2020).

Kazakistan, Dağlık Karabağ ile en yakından ilgilenen Türkistan devleti olmasının yanında, çatışmaların önlenmesi için söylemlerden öte arabuluculuk faaliyetleri ve görüşmelere ev sahipliği yapmak gibi sorumlulukları almaktan da kaçınmamıştır. Ancak Azerbaycan'ın 27 Eylül 2020 itibarıyla işgal edilen toprakları geri kazanmaya yönelik olarak başladığı İkinci Karabağ Savaşı'nda tarafları ateşkese çağırmaktan ya da konuyla ilgili endişelerini ifade etmekten öteye gidememiştir (Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020). Sorunun başından itibaren üstlendiği rolü yeniden üstlenebileceğini yinelese de konuya taraf olmaktan kaçınmıştır. Burada taraf olmaktan kasıt, Azerbaycan'a destek veren bir adım veya açıklamadır. Kazakistan'dan bu tarz bir adım ya da resmi bir açıklamanın gelmediği görülmektedir. Kazakistan'ın bu tavrı konusunda

Rusya etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Bu etki genel anlamda enerji nakli ve Kuzey Kazakistan'daki Rus nüfus olmak üzere iki sebebe dayandırılabilir. Kazakistan'ın Karaçaganak Bölgesi'nden çıkarılan doğal gaz Rusya'nın Orenburg şehrine, Tengiz'den çıkarılan petrol Novorossisk'e ve Atrau'dan çıkarılan petrol Samara'ya taşınmaktadır. Enerji nakli konusundaki bu tekel, Rusya'nın Kazakistan'ı etki altına almasını beraberinde getirmektedir (Aynural ve Kesici, 2005: 624). Kazakistan nüfusunun yaklaşık 1/5'ini oluşturan ve yoğun olarak Kazakistan'ın kuzeyinde yer alan Rus etnik nüfus, Kazakistan üzerinde Rusya etkisinin diğer sebebidir. Rusya'nın Ukrayna'dan sonra ikinci büyük diasporası durumunda bulunan Kazakistan'da bu tedirginlik, Kırım'ın Rusya tarafından 2014 yılında ilhak edilmesiyle birlikte daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır (Auyezov, 2016).

Temmuz 2020'de Tovuz'da meydana gelen çatışmalar sırasında Kazakistan Dışişleri Bakanlığı'nın Twitter sayfasında yayınlanan Ermenistan'ın bağımsızlığını kutlama mesajı ve başkent Nursultan'ın en yüksek binalarından (bu binanın devlet binası olduğuna dair bilgiler mevcuttur) birinde Ermenistan bayrağı yansıtılması, başta Azerbaycan olmak üzere Türk Dünyası'nın genelinde tepkiyle karşılanmıştır (Qırım Haber Ajansı, 2020). Her ne kadar Kazakistan ve Ermenistan'ın ortak kuruluşlara üye olmaları sebebiyle kutlama mesajı bir prosedür olsa da ve aynı Nursultan şehrinde daha sonra Azerbaycan bayrağı dalgalanmaya başlasa da bu olay bilhassa yaşandığı dönem itibariyle bir talihsizlik olarak nitelenebilir.

3. Azerbaycan-Türkmenistan İlişkileri ve Türkmenistan'ın Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu

Azerbaycan-Türkmenistan arasında diplomatik ilişkiler her iki ülkenin de SSCB'den bağımsızlıklarını ilan etmesinin hemen ardından 9 Haziran 1992 tarihi itibariyle tesis edilmiştir. İki ülke ilişkilerini Ağustos 2017 itibariyle stratejik ortaklık seviyesine çıkarmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020). Her ne kadar stratejik ortaklık seviyesinde olsa da Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri diğer Türkistan devletlerine nispeten sorunlu bir görünüm çizmiştir. Bu sorunlu görünüm büyük oranda Hazar Denizi'ndeki enerji kaynakları üzerinden şekillenmiştir.

Hazar Denizi'nde yer alan ve yaklaşık 150 milyon varil petrol rezervinin olduğu tahmin edilen ve Azerbaycan'ın *Kepez*, Türkmenistan'ın ise *Serdar* olarak adlandırdığı saha, iki ülke arasındaki soruna kaynak teşkil etmektedir (Valiyev, 2012). 1997 yılında Azerbaycan'ın Kepez sahasındaki petrol faaliyetlerini geliştirmek üzere anlaşmaya vardığı Rosneft ve Lukoil şirketlerinin Türkmenistan baskısıyla anlaşmadan çekilmesi Azerbaycan'ın tepkisine sebep olmuştur. Ayrıca Türkmenistan'ın söz konusu sahada tek

tarafli egemenlik iddiası Azerbaycan tarafından kabul edilmemektedir (Özsoy, 2019: 464). Taraflar arasında devam eden gerginlik sonrası ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve hatta Türkmenistan mali gerekçeleri ileri sürerek 2001 yılında Bakü'deki büyükelçiliğini kapatmıştır. Ancak Saparmurat Niyazov'un (Türkmenbaşı) vefat etmesinden sonra Kurbanbankulu Berdimuhammedov döneminde Türkiye'nin de girişimleriyle ilişkiler normale dönmeye başlamış ve 2008'de Bakü Büyükelçiliği yeniden faaliyete geçmiştir (Aslanlı, 2017: 36). 2008 yılında taraflar arasında Hazar'daki anlaşmazlığı çözmek adına Hazar'ın statü sorunu çözümlünceye kadar sorun teşkil eden sahalarda hidrokarbon arama/çıkarma faaliyeti yapmamak üzere anlaşmaya varılmıştır. Ancak 2012'de Türkmenistan'a ait bir geminin Kepez Sahası'nda sistemik araştırma yaptığı sırada Azerbaycan güvenlik güçlerinin gemiye müdahale etmesi ve Türkmenistan'a nota vermesi ilişkilerin yeniden gerilmesine neden olmuştur (Kupfer, 2017). 2017'de Berdimuhammedov'un Bakü ziyareti ve bu kapsamda imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması ile ilişkiler yeniden normale dönmeye başlamıştır.

Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri, 21 Ocak 2021 tarihinde imzalanan anlaşma ile daha da geliştirilmiştir. Söz konusu anlaşma ile iki ülke arasında soruna neden olan ve farklı şekilde isimlendirilen saha, iki ülke arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarına istinaden *Dostluk Sahası* olarak yeniden isimlendirilmiş ve hidrokarbon kaynaklarının ortaklaşa işletilmesi kararlaştırılmıştır (Hasanoğlu, 2021). Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından *tarihi* olarak nitelendirilen bu anlaşma, enerji konusundaki sorunlara çözüm getirmesinin yanı sıra enerji güvenliğinin sağlanması ve halkların refahının artması anlamında oldukça önemlidir (Rehimov ve Varan, 2021). Ayrıca anlaşma ile bölgedeki ulaşım ve iletişim ağının geliştirilmesi ve bu sayede Azerbaycan'ın transit ülke konumunun güçlenmesi beklenmektedir (Türkistan İno, 2021). Başka bir deyişle bu anlaşma, iki ülke arasındaki soruna çözüm getirmesinin yanı sıra Trans-Hazar projelerinin geliştirilmesi açısından da önemli bir anlaşmadır.

Türkmenistan-Azerbaycan ilişkilerinde öne çıkan konulardan birisini yine enerji temelinde Trans-Hazar projeleri oluşturmaktadır. Bu konu son dönemde Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerine temel teşkil etmekle birlikte, Türkmenistan'ın Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalara yani Dağlık Karabağ Sorununa karşı tutumunu da şekillendirmektedir. Zira Türkmenistan enerjisini Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledecek olan BTC ve Trans Anadolu Doğal Gaz Hattı (TANAP), bilindiği üzere Azerbaycan-Ermenistan cephe hattına oldukça yakın bir coğrafyada yer almaktadır. Dünyanın en büyük doğal gaz ve petrol üreticilerinden biri konumunda bulunan Türkmenistan, uzun yıllardan bu yana ürettiği gazın büyük kısmını (%80) Çin'e ihraç etmektedir. Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerinin düzelmesine paralel olarak Türkmen gazını Hazar Denizi'ne dökmesi planlanan 300 km'lik bir hatla Azerbaycan'a ve

buradan da TANAP üzerinden Avrupa'ya ulaştıracak olan bir projenin planlandığı açıklanmıştır (Yusifli, 2020). Türkmenistan'ın Türkiye ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere uluslararası piyasalara açılabilmesi için kilit öneme sahip buna benzer Trans-Hazar projelerinin merkezinde Azerbaycan yer almaktadır. 2018'de imzalanan konvansiyon ile Hazar'ın statü sorununun çözüme kavuşturulması ve kıyıdaş devletlerin uluslararası piyasalara ulaşmasının önünün açılması ile bu önem daha da artmış durumdadır (Sarıkaya, 2018: 662). Ayrıca iki ülke arasında 21 Ocak 2021 tarihinde imzalanan anlaşmanın ortaya çıkardığı olumlu hava, Trans-Hazar projelerinin geleceği açısından da önemli olarak değerlendirilebilir. Bu anlaşma iki ülke arasında yer alan saha üzerindeki anlaşmazlığa çözüm getirmesinden öte, Türkmenistan enerjisini Avrupa'ya ulaştıracak olan Trans-Hazar projeleri kapsamında geliştirilecek işbirliğine temel teşkil etmektedir.

Türkmenistan'ın Dağlık Karabağ Sorunu ile ilgili tutumunu değerlendirecek olursak, esasen çatışma dönemlerinde her iki tarafa yaptığı müzakere ve diyalog çağrılarını saymazsak, konuyla ilgili attığı bir adım karşımıza çıkmamaktadır. Bilindiği üzere Türkmenistan'ın daimî tarafsızlık statüsü vardır. Elbette ki bu statü Türkmenistan'ın bölgesel ve küresel nitelik taşıyan meselelerde herhangi bir tarafta yer almasını engellemektedir. Ancak Türkmenistan'ın tarihi bağları bulunan ve soydaşı olan Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarına sessiz kalması veya toprak bütünlüğü ile ilgili dahi destek veren herhangi bir açıklama yapmamasını tarafsızlık statüsünden öte Hazar'daki enerji kaynakları sebebiyle süregelen sorunlara bağlamak yanlış bir tespit olmayacaktır. Ayrıca Türkmenistan'ın Trans-Hazar projelerinin geleceğini düşünerek ortaya koyduğu sadece bölgede istikrarın sağlanmasına yönelik tavrı oldukça cılız kalmıştır. Bu tavır Türkmenistan'ın Dağlık Karabağ'ı sadece bir çatışma alanı olarak ele aldığını ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü görmezden geldiğini düşündürmektedir.

Türkmenistan'ın Dağlık Karabağ konusundaki tutumu noktasında, İran merkezli bir haber ajansı tarafından ortaya atılan ve Ermeni haber kaynakları tarafından anında destek bulan iddia son derece dikkat çekici olmuştur. Söz konusu haberde, Afganistan'da bulunan ve ABD ile koalisyon güçleri tarafından kontrol edilen Bagram Hava Üssü'nden havalanan bir kargo uçağının, Türkmenistan hava sahasını kullanarak Bakü'ye gönderildiği ve içerisinde Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarında cephe hattına yerleştirilmek üzere Afgan savaşçıların olduğu iddia edilmiştir. Türkmenistan resmi makamları tarafından yapılan açıklamada ise bu haber yalanlanarak, Türkmenistan'ın konuya müdahil olmadığı ve tarafsızlık statüsünden taviz verilmediği vurgulanmıştır (Annayev, 2020).

4. Azerbaycan-Kırgızistan İlişkileri ve Kırgızistan'ın Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu

Azerbaycan ile Kırgızistan arasındaki diplomatik ilişkiler 19 Ocak 1993 tarihinde kurulsa da bu ilişkilerin gelişimi veya bir başka deyişle görünür bir zemine oturması, 2007 yılında Azerbaycan'ın Bişkek Büyükelçiliğini tayin etmesiyle gerçekleşebilmiştir. Ancak geçen süre zarfında iki ülke arasında hiçbir ilişki gelişmediği de söylenemez. Azerbaycan ve Kırgızistan arasında 1997 ve 1998 yıllarında dostluk ve işbirliğine yönelik bazı anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler daha çok birlikte bünyesinde yer aldıkları Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi gibi bölgesel entegrasyonların zirvelerinde ve toplantılarında şekillenmiştir (Özsoy, 2019:758).

Kırgızistan, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında devam eden çatışmaların sona ermesi için Kazakistan gibi arabuluculuk girişiminde bulunmuş bir ülkedir. Bu bağlamda 31 Mart -3 Nisan 1994 tarihleri arasında Kırgızistan Yüksek Meclisi Başkanı ve Rusya Devlet Başkanlığı'nın Özel Temsilcisi Bakü, Erivan ve Hankendi'ni ziyaret etmiş ve böylelikle tarafların sorunun çözümüne yönelik görüşmesi sağlanmıştır. Ek olarak 2-5 Mayıs 1994 tarihlerinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Azerbaycan, Ermenistan ve eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi yöneticilerini bir araya getirerek, barışın sağlanması adına inisiyatif almışlardır. Ancak bu noktada söz konusu inisiyatifin Kırgızistan ve Rusya temsilcileri tarafından BDT çerçevesinde alındığını belirtmek gerekir. Bu girişimler yine de sorunun çözümü için atılan bir adım olması münasebetiyle önemli girişimlerdir. Bu arabuluculuk girişimi sonrası sorunun tarihsel süreci içerisindeki en önemli adımlardan birisi olarak sayılabilecek olan Bişkek Protokolü 5 Mayıs 1994'te imzalanmıştır. Bu protokol taraflar arasında daha sonra imzalanan ateşkes anlaşmasına zemin hazırladığı için önemlidir (Aslanlı, 2015: 83).

1994'te başlayan ateşkes sonrası Azerbaycan ve Ermenistan arasında cereyan eden hemen her çatışmada Kırgızistan resmi makamlarınca yapılan açıklamalar, sorunun barışçıl yollarla çözülmesi ve müzakere çağrısı çerçevesinde olmuştur. 2016'da Ermenistan'ın ateşkesi ihlal ederek cephe hattında gerçekleştirdiği saldırılar ile başlayan kısa süreli savaş sırasında Bişkek yönetimi 1994'te aldığı inisiyatifi yeniden alacağını ve taraflar arasında arabuluculuk girişimi yapabileceğini vurgulamıştır (TASS, 2016). Bu durum 27 Eylül 2020 tarihi itibarıyla başlayan İkinci Karabağ Savaşı sürecinde de değişmemiş ve Kırgızistan konuya ilişkin olarak duyduğu endişe ve müzakere çağrısından öte gidememiştir. İkinci Karabağ Savaşı'nın başlamasından bir gün sonra yani 28 Eylül 2020 tarihinde Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada taraflara sorunun barışçıl yollarla çözülmesi çağrısı yapılmış, çatışmalardan duyulan

endişe vurgulanmış ve tarihi tecrübelerden hareketle sorunun çözümünde arabulucu olarak Kırgızistan'ın yer alabileceği belirtilmiştir (Sputnik, 2020).

Bu noktada İkinci Karabağ Savaşı'nın sürdüğü tarihlerde Kırgızistan'ın da iç sorunlarla uğraştığını ve ilgisinin daha çok bu yönde olduğunu da belirtmek gerekir. Kırgızistan'da 4 Ekim 2020'de yapılan parlamento seçimlerinin ardından seçimlerde usulsüzlük olduğu iddiaları üzerine başlayan protestolar kısa sürede büyümüş ve ülkede çatışmalar baş göstermiştir. Bu sırada hapisanede bulunan eski Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev ve eski Başbakan Sadık Caparov, destekçileri tarafından hapisaneden çıkarılmış ve yapılan parlamento seçimleri iptal edilmiştir. Bir grup milletvekili tarafından Caparov, başbakanlığa yeniden seçilmiş ve bunun üzerine farklı gruplar arasında şiddet olaylarının artarak devam ettiği görülmüştür (Güngör, 2020). 15 Ekim 2020'de mevcut Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov, muhalif grupların istifa çağrısı üzerine ülkesinde daha fazla kan dökülmemesi ve *tarihte halkının kanını döktüren cumhurbaşkanı* (Tayfur, 2020) olmak istemediğini beyan ederek istifa etmiş ve Ocak 2021'de yeni cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılacağı kararlaştırılmıştır. Görüldüğü üzere Kırgızistan'ın mevcut siyasi görünümü pek de iç açıcı durumda değildir. Darbeler ülkesi olarak bilinen Kırgızistan'ın bu şartlar altında Dağlık Karabağ konusunda ilgisiz kalması anlaşılabilir. Ayrıca Kırgızistan üzerindeki Rusya etkisi de üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu etki 2014 yılında ABD'ye ait hava üssünün Rusya'nın baskısıyla kapatılması ve iktidar değişimi için yaşanan hareketlerde Rusya'nın belli gruplara desteği gibi konularda daha net olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bunlarla birlikte ne daha önceki dönemlerde ne de İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a somut bir destek açıklaması yapmaması, tıpkı diğer Türkistan devletleri gibi Kırgızistan'ın da konuya belli bir mesafe içerisinde yaklaştığını ortaya koymaktadır.

5. Azerbaycan-Özbekistan İlişkileri ve Özbekistan'ın Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu

Azerbaycan ve Özbekistan arasındaki diplomatik ilişkiler SSCB'den bağımsızlıklarını ilan etmelerine müteakip diğer Türkistan devletlerine nazaran daha gecikmeli olarak 2 Ekim 1995 tarihinde tesis edilmiştir. Diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinden sonra iki ülke arasında 1996, 1997 ve 1998 yıllarında ikili anlaşmalar ve 2004'te stratejik ortaklığın geliştirilmesine dair bir deklarasyon imzalanmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020). Liderler düzeyinde gerçekleştirilen ziyaretler bağlamında, Özbekistan ve Azerbaycan liderlerinin karşılıklı ziyaretleri diğer Türkistan devletlerine nazaran daha fazladır. Herhangi bir organizasyon bünyesinde gerçekleştirilen ziyaret ya da görüşmelerden farklı olarak doğrudan iki ülke arasında 1996, 1997, 2004, 2008, 2010 ve 2012 yıllarında liderler düzeyinde ziyaretler

gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde önemli gelişmelerden birisi de İslam Kerimov'un 2012'de Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyarettir. Bu ziyaret kapsamında taraflar arasında güvenlik, dış ticaret, enerji, ulaştırma ve ekonomi gibi konularda işbirliğini geliştirmek adına birçok belge imzalanmıştır. Bu ziyaret ve imzalanan anlaşmalar iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin geliştirilmesi açısından önemli sayılmaktadır. Aynı ziyarette karşılıklı olarak toprak bütünlüğü konusunda yapılan vurgu, BM kararları çerçevesinde Dağlık Karabağ'ın Özbekistan tarafından Azerbaycan toprağı olarak kabul edildiğini tekrarlaması açısından önemlidir (Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2012).

Bağımsızlığından bu yana ülkenin Cumhurbaşkanı olan Kerimov'un Eylül 2016'da ölmesiyle, Özbekistan dış politikasının ve genelde diğer ülkeler özelde ise Azerbaycan ile ilişkilerinin yeni dönemde nasıl şekilleneceği merak konusu olmuştur. Yeni Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev dönemi Özbekistan dış politikası, Kerimov dönemine nazaran bölge devletleriyle olan ilişkilere daha fazla önem veren; diğer ülkelerle olan ilişkiler boyutunda ise Kerimov dönemi ile benzerlik gösteren bir görünümde devam etmektedir (Weitz, 2018). Bu bağlamda Mirziyoyev döneminde Özbekistan-Azerbaycan ilişkilerinin artarak devam ettiği görülmektedir. İki ülke arasında 2018 ve 2019 yıllarında hem cumhurbaşkanları hem de bakanlar düzeyinde yapılan görüşmeler neticesinde birçok konuda işbirliğinin geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. 2019 yılında Özbekistan ve Azerbaycan arasındaki askeri işbirliğini geliştirmek üzere, iki ülkenin Savunma Bakanları tarafından anlaşma imzalanmıştır (Gasimova, 2019). Yine aynı yıl sosyo-ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve iki ülke arasındaki yatırımların artırılması için işbirliği yapılmıştır.

Dağlık Karabağ konusu Azerbaycan-Özbekistan ilişkilerinin gelişiminde temel teşkil eden bir konudur. Zira Özbekistan'ın ilk devlet başkanı olan ve uzun yıllar bu görevi yürüten Kerimov, işgal edilen Azerbaycan topraklarından Ermenistan askeri unsurlarının çekilmesi talebini ileri sürerek Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmayı geciktirmiştir (Rahimov ve Asadova, 2019: 325). Genel manada iç politik gelişmeler ve muhalif hareketler üzerine yoğunlaşan ve dış politikasını daha çok bölgesel konular üzerine inşa eden İslam Kerimov'un bu tavrı, Özbekistan'ın Dağlık Karabağ konusundaki tutumunu ortaya koyması bağlamında önemlidir. Azerbaycan'ın Özbekistan Büyükelçisi Huseyn Guliyev tarafından yapılan açıklamada Mirziyoyev döneminde de Özbekistan'ın Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ın yanında olduğu yinelenmiştir (Azernews, 2018). Bu bağlamda halen BDT ülkeleri içerisinde Özbekistan'ın diplomatik misyonu olmayan ve yine BDT ülkeleri içerisinde hem Kerimov hem de Mirziyoyev döneminde ziyaret gerçekleştirilmeyen tek ülke Ermenistan'dır (Rabbimov, 2020).

Her ne kadar resmi makamlarca yapılan bir açıklama olmasa da Özbekistan'ın Dağlık Karabağ konusundaki tutumu noktasında ele alınması gereken önemli bir gelişme Özbekistan'ın tanınmış aydınları tarafından yapılan bir açıklamadır. Dünya kamuoyu ile paylaşılan bu açıklamada Ermenistan işgalci olarak tanımlanmakta ve Özbek halkının kardeş Azerbaycan'ın yanında olduğu mesajı verilmektedir. Ayrıca topraklarını özgürleştirme mücadelesinde tüm dünyaya Azerbaycan'ın yanında olması ve işgalci Ermenistan'a gereken tepkinin gösterilmesi için çağrı yapılmaktadır (Fikr.uz, 2020). Bu tarz bir açıklama her ne kadar Özbekistan Cumhuriyeti'nin resmi makamlarını veya devletin bütününe temsil etmiyor olsa da Türk Dünyası'nın önemli bir halkası olan Özbek halkının tutumunu yansıtmaları açısından son derece önemlidir.

Bununla birlikte 27 Eylül 2020'de başlayan İkinci Karabağ Savaşı'nda Özbekistan'ın tepkisine bakacak olursak somut bir destekten ziyade diğer Türkistan devletlerine benzer bir açıklama yaptığını görmekteyiz. Özbekistan Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde her iki tarafın düşmanlıkları ve çatışmaları sona erdirmesi ve sorunun müzakere yoluyla çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kun.uz, 2020). Özbekistan'ın son gelişmeler bağlamındaki bu tutumu hem Azerbaycan hem de Ermenistan'ın üye olarak yer aldığı BDT'nin dönem başkanlığı statüsü ile açıklanabilir.

6. Türk Konseyi'nin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutumu

Her ne kadar çalışmanın başlığına uzak görünse de Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ konusundaki tutum ve tepkilerini analiz ettikten sonra bu ülkeler ve Azerbaycan'ın ortak bir şekilde çatısı altında bulunduğu Türk Konseyi'nin Dağlık Karabağ konusundaki reaksiyonlarını incelemek de yerinde olacaktır. Türk Konseyi kuruluşundan bu yana Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Ayrıca Türk Konseyi, BM kararları ile de teyit edildiği gibi Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'da işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından çekilmesini ve sorunun uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde barışçıl bir şekilde çözümünü vurgulamaktadır. Konsey, Ermenistan'ın ateşkes ihlallerine kayıtsız kalmamış ve birçok kez Azerbaycan'a olan desteğini dile getirmiştir. Bu bağlamda 2020 yılının Temmuz ayında Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine gerçekleştirilen provakatif saldırılar Konsey tarafından anında kınanmış ve Azerbaycan'a olan destek yinelenmiştir (Gafarli, 2020). Eylül ayı sonları itibariyle yeniden başlayan çatışmalarda Konsey, Ermenistan'ı bir daha kınamış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne atıfla işgal altındaki topraklardan Ermenistan askeri unsurlarının koşulsuz ve tam olarak çekilmesi çağrısında bulunmuştur (Türk Keneşi, 2020).

Türk Konseyi tarafından 27 Eylül'de başlayarak 9 Kasım'da imzalanan anlaşma ile sona eren İkinci Karabağ Savaşı'nın tüm gelişmeleri dikkatli bir şekilde takip edilmiş ve her fırsatta Konsey'in Azerbaycan'ın yanında olduğu bazen söylem düzeyinde bazen ise belli ölçüde sahada vurgulanmıştır. Bu çerçevede 20 Ekim tarihinde Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın Gence şehrine gerçekleştirilen saldırı sonrası Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev bölgeye ziyarette bulunmuş ve meşru hakkı olan topraklarını geri alma mücadelesinde koşulsuz ve şartsız olarak Türk Dünyası'nın Azerbaycan'ın yanında olduğu mesajını vermiştir (Türk Keneşi, 2020). Bu destek bireysel olarak Türk Devletleri'nin Azerbaycan'a savaş süresince göstermedikleri desteği konsey kanalıyla göstermesi açısından önemli sayılabilir. Türk Konseyi bünyesinde faaliyet gösteren Türk Konseyi Gençlik Platformu da İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ı destekleyen önemli bir bildiri yayınlamıştır. Söz konusu bildiri İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın topraklarını özgürleştirilmesi yönünde haklı bir mücadele olarak tanımlanmış, mevcut durum ve sonrasında Azerbaycan'a olan destek vurgulanmış ve sonrası süreç için bir yol haritası kabul edilmiştir (Tarhan, 2020). Bu bildiri Türk Dünyası'nın ortak tepkisini yansıtması açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

7. Sonuç

Azerbaycan ile Türkistan devletleri arasındaki ilişki her ne kadar beklenen ya da istenilen düzeye çıkarılmamış olsa da her biri ile büyük oranda olumlu ve gelişmeye açık bir temele oturtulduğu görülmektedir. En sorunlu görünümde olan Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri dahi belli bir seviyede ilerlemiş ve halen de gelişmeye devam etmektedir. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'da elde ettiği zaferin olumlu yansıması ile birlikte iki ülke arasında Hazar'daki hidrokarbon sahası konusunda 21 Ocak 2021 tarihinde imzalanan anlaşma, bu gelişimin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada Türkistan devletlerinin, ortaya çıkışından başlayarak 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'na kadar olan süreç içerisinde Dağlık Karabağ Sorunu ile ilgili tutumları ele alınmaya çalışılmıştır. Genel olarak ortaya koyulan tespitlerden çıkarılabilecek sonuçların başında, Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ konusunda istenilen düzeyde tepki vermedikleri gelmektedir. Ortaya koyulduğu üzere bu devletlerin Dağlık Karabağ konusu ile ilgileri, Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde tanımakla birlikte arabuluculuk girişimi ya da faaliyetlerinden öte gidememiştir. Başka bir deyişle Türkistan devletlerinin hepsi Dağlık Karabağ'ı *de jure* (hukuki) olarak Azerbaycan'ın bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu tarz bir tepki, konu ile tarihsel ya da bölgesel anlamda bağı bulunmayan bir devletin tepkisinden farksızdır. Zira

BM üyesi devletlerin tamamı, Dağlık Karabağ'ı hukuki olarak Azerbaycan toprak bütünlüğü içerisinde tanımlıdır.

Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ konusundaki sığ tepkilerini eleştirmekle birlikte, Azerbaycan'ı yeterince desteklememeleri konusunda, bu devletler üzerindeki geleneksel Rusya tedirginliğini (hatta korkusunu) göz ardı etmemek gerekir. Nitekim Azerbaycan ile Ermenistan arasında cereyan eden sorunun bilhassa başlamasında ve gelişiminde Rusya'nın Ermenistan lehine hareket ettiği aşikârdır. Bu pencereden bakıldığında Türkistan devletlerinin Rusya karşısı bir tepki vermesi oldukça zor gözükmektedir. Bu devletlerin hemen hepsinin İkinci Karabağ Savaşı'nı sona erdiren ateşkesin imzalanması sonrası, Rusya'yı barışı sağlama çabısından dolayı takdir etmesi de bu tedirginliğin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Tüm bu eleştirel bakış açısına rağmen Azerbaycan'ın topraklarını geri kazanma konusundaki başarısı, önümüzdeki dönemler için gerek Türkistan devletleri ile Azerbaycan ilişkilerinin gelişimini gerekse bu devletlerin herhangi birisinde cereyan eden bir mesele karşısında diğerlerinin tepkisinin istenilen düzeye ulaşmasını beraberinde getirebilir. Bilhassa Türkiye'nin bu konudaki duruşu ve desteği ile Türk Konseyi'nin süreç içerisinde Türk Dünyasını birleştirici tutumu, gelecek dönem için örnek teşkil edebilir.

Son olarak, 9 Kasım 2020 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşmasının kazanımlarından birisi olan Nahçıvan-Azerbaycan koridorunun bu bağlamda Türk Dünyası'nı birleştirici bir etki yapması muhtemeldir. Bu koridor Azerbaycan ile Türkiye arasında doğrudan bir kara bağlantısı kuracağı gibi hem Türkiye'nin hem de Azerbaycan'ın Türkistan'a açılan kapısı olacaktır.

Kaynakça

Annayev, D. (2020, Ekim 23). "Iran Insults Turkmenistan by Suggesting Secret Involvement in Karabakh Conflict", *Caravanserai*, https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2020/10/23/feature-01 (E.T: 24.12.2020).

Aslanlı, A. (2015). *Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Aslanlı, A. (2017). "Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi", *Bilig*, 83, 27-51.

Aynural, S. ve Kesici, A. (2005). "Türk Dünyasının Petrol ve Doğal Gaz Zenginliği", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49, 613-642.

Auyezov, O. (2016, Mart 3). “After Ukraine, Kazakhstan Wary of Ethnic Russians Broaching Autonomy”, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-kazakhstan-russia-idUSKCN0W51MY> (E.T: 10.12.2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020, Mayıs 12). “Azərbaycan-Qazaxıstan”, <https://mfa.gov.az/az/content/215/qazaxistan> (E.T: 05.12.2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020, Mayıs 12). “Azərbaycan-Türkmənistan”, <https://mfa.gov.az/az/content/362/turkmenistan> (E.T: 06.12.2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020, Mayıs 12). “Azərbaycan-Özbəkistan”, <https://mfa.gov.az/az/content/372/ozbekistan> (E.T: 12.12.2020).

Azernews. (2018, Haziran 14). “Uzbekistan Supports Azerbaijan's Position on Karabakh Conflict: Envoy”, <https://www.azernews.az/karabakh/133493.html> (E.T: 13.12.2020).

Fikr.uz (2020, Ekim 1). “Известные узбекские деятели обратились к мировому сообществу”, http://fikr.uz/blog/ziyonet_simposium/izvestnye-uzbekskie-deyateli-obratilis-k-mirovomu-soobshestvu.html?fbclid=IwAR1OT2zgVofyR1xC6J5KJqqzVsgOeW1gOiwrYtXJUEDuGkVnmvRUgr67Cwc (E.T: 20.12.2020)

Caferov, N. ve Aslanlı, A. (2016). “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları*, 53, 2016, 239-259.

Gafarlı, T. (2020, Eylül 10). “Turkic Council's Growing Role in Tackling Crises of 2020”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-turkic-councils-growing-role-in-tackling-crises-of-2020/1968547> (E.T: 17.12.2020).

Gasimova, R. (2019, Ekim 30). “Azerbaijan, Uzbekistan Set to Enhance Military Cooperation”, *Azernews*, <https://www.azernews.az/nation/157915.html> (E.T: 11.12.2020).

Güngör, G. (2020, Ekim 12). “Kırgızistan’da Neler Oluyor?”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KIRGIZISTAN-DA-NELER-OLUYOR> (E.T: 11.12.2020).

Hasanoğlu, M. (2021, Ocak 21). “Azerbaycan ile Türkmenistan Arasında Tarihi Anlaşma”, *KAFKASSAM*, <https://kafkassam.com/murteza-hasanoglu-azerbaycan-ile-turkmenistan-arasinda-tarihi-anlasma.html> (E.T: 25.01.2021).

Huseynov, R. (2017). “Azerbaijan – Kazakhstan Relations: Current Situation and Prospects”, *Przeegląd Politologiczny*, 3, 2017, 139-160.

Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020, Eylül 27). “Statement of The Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan Over the Escalation of the Armenian-Azerbaijani Conflict”, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/102821?lang=en> (E.T: 05.12.2020).

Kun.uz (2020, Eylül 28). “Uzbekistan Urges Azerbaijan and Armenia to End Hostilities, Start Diplomatic Relations to Settle the Conflict”, <https://kun.uz/en/news/2020/09/28/uzbekistan-urges-azerbaijan-and-armenia-to-end-hostilities-start-diplomatic-relations-to-settle-the-conflict> (E.T: 12.12.2020).

Kupfer, M. (2017, Ağustos 10). “Azerbaijan-Turkmenistan: Energy Cooperation or Competition?”, *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/azerbaijan-turkmenistan-energy-cooperation-or-competition> (E.T: 07.12.2020).

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2012, Ekim 15). “Uzbekistan-Azerbaijan: Toward Further Consolidation of Friendship and Cooperation”, <http://old.president.uz/en/news/1227/> (E.T: 12.12.2020).

Özsoy, B. (2019). “Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 451- 468.

Özsoy, B. (2019). “Siyasi ve Ekonomik Perspektiften Azerbaycan-Kırgızistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih Okulu Dergisi*, 12 (38), 751-764.

Qırım Haber Ajansı (2020, Eylül 22). “Kazakistan, Ermenistan'ın Bağımsızlığını Kutladı!”, <https://qha.com.tr/haberler/kazakistan-ermenistan-in-bagimsizligini-kutladi/250021/> (E.T: 06.12.2020).

Rabbimov, K. (2020, Eylül 30). “Tog‘li Qorabog‘ Mojarosi: O‘zbekiston Qaysi Tarafda?”, *SOF.UZ*, <https://sof.uz/uz/post/togli-qorabog-mojarosi-ozbekiston-qaysi-tarafda> (E.T: 12.12.2020).

Rahimov, F. ve Asadova, G. (2019). “Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan-Özbekistan İlişkileri”, *5. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ed. N. Kurnaz ve H. Arıdemir, Kütahya: Academia Yayınları, 325-326.

Rehimov, R. ve Varan, G. (2021, Ocak 21). “Azerbaycan ve Türkmenistan Hazar'daki 'Dostluk' Petrol Yatağının Ortak İşletilmesi Konusunda Anlaştı”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ve-turkmenistan-hazardaki-dostluk-petrol-yataginin-ortak-isletilmesi-konusunda-anlasti/2118146> (E.T: 25.01.2021).

RFE/RL (2006, Haziran 16). “Eurasia: Kazakhstan Squeezes In On BTC Pipeline Project”, <https://www.rferl.org/a/1069229.html> (E.T: 06.12.2020).

Sarıkaya, Y. (2018). “Ağustos 2018 Hazar Konvansiyonunun Anlamı: Siyasal ve Hukuksal Bir İnceleme”, 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı (5. Cilt: Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-I)*, Ed. Ali Osman Akalan ve Ali Ahmetbeyoğlu, Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, 649-664.

Sputnik. (2020, Eylül 29). “Кыргызстан Азербайжан менен Армениянын жаңжалы боюнча позициясын билдирди”, <https://sputnik.kg/politics/20200929/1049774993/azerbayzhan-armeniya-kyrgyzstandyn-bildiruusu.html> (E.T: 11.12.2020).

Tarhan, M. (2020, Ekim 19). “Türk Konseyi Gençlik Platformundan Azerbaycan'a Destek”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/turk-konseyi-genclik-platformundan-azerbaycana-destek/2011934> (E.T: 20.12.2020).

TASS. (2016, Nisan 4). “Kyrgyzstan Ready to Contribute to Nagorno-Karabakh Settlement-Kyrgyz Foreign Ministry”, <https://tass.com/world/867224> (E.T: 11.12.2020).

Tayfur, A. N. (2020, Ekim 15). “Kırgızistan Cumhurbaşkanı Ceenbekov Görevinden İstifa Etti”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-cumhurbaskani-ceenbekov-gorevinden-istifa-etti/2007048> (E.T: 20.12.2020).

Türk Keneşi (2020, Eylül 28). “Türk Konseyi Genel Sekreteri'nin Beyanati”, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanati_2075 (E.T: 17.12.2020).

Türk Keneşi (2020, Ekim 22). “Türk Konseyi Genel Sekreteri Gence Şehrini Ziyaret Etti.”, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreteri-gence-sehrini-ziyaret-etti_2087, (E.T: 18.12.2020).

Türküstan İno. (2021, Ocak 21). “Azərbaycanla Türkmənistan Arasında 30 İllik Mübahisəyə Son: “Dostluq” Müqaviləsi İmzalandı”, <https://turkustan.info/2021/01/21/https-turkustan-info-wp-admin-post-phppost270453actionedit/>, (E.T: 25.01.2021).

Valiyev, A. (2012, Haziran 27). “Azerbaijan-Turkmenistan Relations: Shattered Brotherhood”, *The Jamestown Foundation*, <https://jamestown.org/program/azerbaijan-turkmenistan-relations-shattered-brotherhood/> (E. T: 06.12.2020).

Weitz, R. (2018, Ocak 22). “Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership”, *Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program*, <http://silkroadstudies.org/> (E.T: 12.12.2020).

Yusifli, E. (2020, Haziran 19). “Role of Azerbaijan-Turkmenistan Relations in Process of Integration of Turkic Council”, *Trend News Agency*, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3256994.html> (E.T: 16.12.2020).

Zorlu, K. (2020, Ekim 4). “Nazarbayev, Karabağ ve Türk Dünyası...”, *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/2823865-nazarbayev-karabag-ve-turk-dunyasi> (E.T: 05.12.2020).